

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

טיפול רפואי וסיעודי של בן או בת בהוריהם

הרב יובל שרלו, הרב אוריאל גנזל, הרב שאול ברוכי

1. הצגת הנושא: זהות המטפל

טיפול בהורים דמנטיים הוא מן הקשיים הגדולים ביותר שעיימם עשויה משפחה להתמודד. הדבר נובע הן מן המציאות הקשה כשלעצמה, הן משום שיכולתם של ההורים לבטא את רצונם בעת הזו (או לתקף הוראות שנתנו בעבר) מוגבלת, ולעיתים לא קיימת כלל. סוגיות אנושיות, אתיות והלכתיות רבות מתקיימות במציאות מורכבת זו, ואחת מהן נוגעת לזהות המטפלים: האם נכון שבן או בת יטפלו בהורה או שמא עדיף שמאן־דהוא אחר יטפל בו.

השיקולים המשמשים בסוגיה זו מורכבים מאוד ומושכים לכיוונים מנוגדים. מחד גיסא, הטיפול הרפואי והסיעודי מחייבים מגע קרוב בין המטפל למטופל; והמטופל עשוי לחוש חוסר נוחות דווקא בכניסת אדם קרוב למרחב הפרטי שלו. מאידך גיסא, הקשר האישי הקרוב בין ההורה לבן יכול להקל על ההורה בקבלת הטיפול. זאת ועוד. מצד אחד, סביר להניח כי קרוב המשפחה יכול לעמוד ביתר־דיוק על צרכיו של החולה. מצד שני, לעיתים דווקא הריחוק והניטרליות של הגורם המטפל מאפשרים לו להבין היטב את צרכי החולה. לבסוף, חלק מן הטיפולים מחייבים פעולות לא מכובדות, שייתכן כי יש בהן משום פגיעה בכבוד ההורים ובמוראם; אך ניתן לראות דווקא פעולות אלו ככבוד המשמעותי ביותר שהילדים מעניקים להוריהם. ישנם איסורים מיוחדים המוטלים על הילדים ביחס להוריהם (כגון איסור הכאה או ענייני צניעות) אולם לעיתים עשיית הפעולות הללו דווקא על ידי הילדים הן רצון ההורים. שאלות ממין זה מתחדדות יותר כאשר הורה דמנטי מתנגד לטיפול, לרחיצה למשל, ונדרש לכפות עליו את הטיפול: האם יש עדיפות לבן כמטפל, ואפשר שהקשר הקרוב ביניהם יקטין את ההתנגדות, או שמא עדיף שמישהו אחר יטפל בהורה כיוון שהביזיון להורה בטיפול כפוי וכוחני עלול להיות גדול יותר כאשר הבן הוא זה שמטפל בו?

2. רקע אתי: טיפול רפואי על ידי קרוב משפחה – עמדת הרפואה המודרנית

העמדה המקובלת ברפואה המודרנית מסתייגת מטיפול רפואי הניתן על ידי קרוב משפחה.¹ אומנם, רופא קרוב משפחה יהיה, מן הסתם, זמין יותר לחולה ומסור יותר, ועשוי לייצג בצורה טובה יותר את האינטרסים של המטופל; אך מצד שני, המעורבות הרגשית של קרוב המשפחה עלולה לפגוע בטיב הטיפול והיא איננה מאפשרת אובייקטיביות מקצועית הנדרשת מהרופא. על כן, נקודת המוצא לדיוננו היא שנכון שרופא לא יטפל בקרוב משפחתו. ברם, כמו בכל סוגיה אתית, נקודת המוצא אינה מסקנה סופית, שכן ישנם מצבים חריגים שבהם יש להעדיף דווקא טיפול על ידי בן משפחה. בסוגיה זו יש מקום לשיקול דעת ונדרש להתחשב במידת הדחיפות של הבעיה הרפואית, במידת ההתאמה המקצועית לטיפול בבעיה, בזמינותם של רופאים אחרים המוכשרים לטפל במקרה זה ובכישוריהם, וכמובן – ברצונו של הקרוב המטופל.²

3. טיפול בהורים על ידי בן או בת: העמדה ההלכתית

החובה הבסיסית של כיבוד אב ואם, "מאכילו ומשקהו, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא" (קידושין לא ע"ב), הולמת את המציאות של הורה קשיש הזקוק לסיוע. חובה זו מוטלת על הבן או על הבת, ולכן נקודת המוצא של הדיון היא

¹ ראו יהונתן הלוי, 'הרופא כמטפל בהוריו וילדיו', בתוך: יהודה שביב (עורך), **דברים שאין להם שיעור**, אלון שבות תשס"ה, עמ' 363-369. בתחום טיפולי הנפש, זהו חלק מהאתיקה הכללית. בקוד האתי של הפסיכולוגים נאמר: "יחסים מקבילים מתקיימים כאשר לפסיכולוג יש קשר מקצועי עם הלקוח או עם מייצגיו החוקיים, ובו הוא מקיים עמם או עם קרוביהם קשר אחר. פסיכולוג יימנע ממצב של יחסים מקבילים מאחר שאלו פוגעים במקצועיות ובטיב ההתערבות הפסיכולוגית..." (קוד האתיקה המקצועית של הפסיכולוגים בישראל, עמ' 18, סעיף 6.3). העמדה המקובלת בין המטפלים היא שקשר משפחתי כלול במונח "קשר אחר".

² היבטים שונים של טיפול סיעודי על ידי קרוב משפחה נידונו במחקרם של ג'ני ברודסקי ואחרות, **בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה**. בסיכום המחקר (עמ' 103) מצויה בין היתר התייחסות לפעולות כגון רחיצה, שנדון בה להלן, הגורמות למעמסה גדולה וללחץ נפשי רב לבן המשפחה המטפל.

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

שמחובתם לטפל בהוריהם. ברם, כאשר מדובר במקרים שיש בהם חשש לפגיעה בכבודו של ההורה, וכן כאשר יש פגיעה בצניעותו או חשש לחבלה בו, יש להעדיף מטפל אחר.³

היבט נוסף של הדילמה מתייחס לצאצאים המטפלים שלעיתים מטיל עליהם הטיפול עומס נפשי קשה. היבט זה בא לידי ביטוי בסיפור בתלמוד על רב אסי שלא יכול היה לעמוד בדרישותיה של אמו ובחר לעלות ארצה (קידושין לא ע"ב). בעקבות הסיפור הזה פסק הרמב"ם (ובעקבותיו השו"ע, י"ד, רמ, י) כי "מי שנטרפה דעת אביו או אמו, משתדל לנהוג עמהם כפי דעתם עד שירוחם עליהם. ואם אי אפשר לו לעמוד, מפני שנשתגעו ביותר, ילך לו ויניחם, ויצוה לאחרים לנהגם כראוי".⁴ הפוסקים למדו מכאן שיש מקרים שבהם עדיף למסור את ההורה לטיפול של גורם אחר.⁵

1.3. שימוש בכוח במקום הצורך

כאשר יש צורך בקשירה של ההורה,⁶ נכון שמישהו אחר יטפל בו ולא הבן, אך אם הקשירה באה למנוע נזק להורה יש להקל.⁷ כאשר ההורה מבקש לצאת לרחוב בצורה מבישה, הבן רשאי לגעור בו אך אסור לו להשתמש בכוח כדי למונעו מכך. אם אדם אחר מטפל בו, יכול הלה להשתמש במעט כוח.⁸

2.3. רחיצת ההורה על ידי הבן או הבת

במסכת פסחים (נא ע"א) נאמר שאסור לבן לרחוץ עם אביו.⁹ יש שכתבו כי דווקא רחיצה משותפת נאסרה, מסיבות צניעות, אולם כאשר הבן לבוש וגם האב איננו מגולה כולו (כמו בטיפול של מריחת משחה וכדומה), אין איסור – כיוון שבמקרה כזה בעיית הצניעות נמוכה יותר וגם הבן עוסק בעבודתו ואיננו מהרהר;¹⁰ ויש האוסרים בכל מקרה.¹¹

נראה שיש עדיפות לכך שמישהו אחר ירחץ את ההורה ויעשה בעבורו טיפולים הדורשים חשיפה של מקומות מכוסים. אם אין אדם אחר בנמצא, רשאי הבן לרחוץ את האב והבת את אמה, גם כשאינן חשש סכנה, אך יעשו זאת בצניעות. כאשר יש בנמצא אדם אחר, יש לשכנע את ההורה כי מוטב שהלה יעשה זאת; אולם אם חשוב מאוד

³ לגבי צניעות ראו פסחים נא ע"א ולהלן. לגבי חבלה ראו שו"ע, י"ד, רמא, ג, ולהלן.

⁴ משנה תורה, הלכות ממרים, פרק ו, הלכה י.

⁵ מקור הדברים בדברי הרמב"ם, שם. הראב"ד על אתר תמה: אם הבן אינו יכול לטפל בהורה, מה יועיל אחר? הרדב"ז (שם) יישב "שיש לה על הבן געגועין ולא מיכספא מיניה משא"כ באחרים, ולא מצי לגעור בה ואחרים גוערים בה, ואפשר ע"י הכאה תחזור משטותה ומעשים בכל יום בכיוצא בזה, והבן אי אפשר לו לעשות דבר מזה". בעל נשמת אברהם (סימן רמ, אות ה) כתב שכיום ברור שיש הבדל בין טיפול של הבן שאיננו מנוסה לבין גורם מקצועי מלומד ומנוסה. ראו גם: שו"ת ציץ אליעזר, חלק יב, סימן נט; שו"ת שבט הלוי, חלק ב, סימן קיא, אות ז; הרב יגאל בצלאל שפרן, 'טיפול רפואי בהורים בניגוד לרצונם', תחומין, ז (תשמ"ו), עמ' 344-351.

⁶ לגבי השאלה האם עצם הקשירה מותרת, ראו אנציקלופדיה הלכתית-רפואית, כרך ג, ערך זקן, ליד הערה 517.

⁷ בעל ציץ אליעזר (ראו לעיל הערה 5) כתב שאסור לבן לקשור את אביו. בעל נשמת אברהם (ראו לעיל הערה 5) כתב בשם הרב נויבירט שאם הקשירה באה למנוע נזק להורה – היא מותרת. ראו גם הרב אברהם שטיינברג, 'טיפול רפואי בהורה', בתוך: יהודה שביב (עורך), דברים שאין להם שיעור, אלון שבות תשס"ה, עמ' 158; הנ"ל, אנציקלופדיה הלכתית-רפואית, כרך ב, ערך הורים, ליד הערות 36-37.

⁸ הרב יצחק זילברשטיין, 'כיבוד אב חולה אלצהיימר', בתוך: יהודה שביב (עורך), דברים שאין להם שיעור, אלון שבות תשס"ה, עמ' 148, 154.

⁹ הרמ"א (אה"ע, כג, ו; י"ד, רמב, טז) כתב שנהגו להתיר, אך המציאות שעליה דיבר היא של רחיצה במכנסיים, וכתב על כך בעל פתחי תשובה (אבן העזר, סימן כג, ס"ק ה): "ולפי זה בזמנינו שאין מכסין אין היתר בדבר ולא ידעתי על מה סמכו העולם להקל בזה".

¹⁰ בספר שמע אברהם (סימן ע) התיר לבן לטפל באביו ולהסיר ממנו עלוקות כיוון שהבן לבוש והאב איננו מגולה לגמרי, וכיוון שהבן טרוד בעבודתו ואיננו מהרהר. ראו: נשמת אברהם, אבן העזר, סימן כג, אות י; הרב יצחק זילברשטיין (לעיל הערה 8), עמ' 148-150; הרב אברהם שטיינברג, אנציקלופדיה הלכתית-רפואית, ערך הורים, ליד הערה 43. הם התירו לרחוץ הורה ולטפל בו, כאשר אין אחר, על פי דברי השמע אברהם.

¹¹ מדברי ערוך השולחן (אבן העזר, סימן כג, סעיף ח) ור' צדוק הכהן מלובלין (ספר הזכרונות, מצוות עשה א) משמע לאסור גם כשאביו צריך לך, והובאו דבריהם בספרי הפוסקים שנזכרו בהערה הקודמת.

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

להורה שהילדים יעשו זאת – הדבר מותר. במקום הצורך, רשאי גם הבן לרחוץ את אמו והבת את אביה,¹² אך מחובתם לעשות זאת בצניעות.¹³

3.3. טיפול רפואי בהורה

בטיפול רפואי בהורה מתעוררת בעיה של איסור הכאה. חבלה באב ואם, כאשר יש בה הוצאת דם, היא איסור חמור יותר מאיסור חבלה באדם אחר; ולכן חכמים אסרו טיפול רפואי שיש בו חבלה או חשש לחבלה.¹⁴ אולם, כאשר אין אדם אחר היכול לעשות זאת ויש צער להורים – יש ללכת אחר דעת המקילים.¹⁵ כאשר ההורה מעוניין שהבן יטפל בו, לדעת רוב הפוסקים אין איסור חבלה.¹⁶ כאשר הבן מרפא בחינם ורופא אחר ירפא בשכר, לדעת חלק מהפוסקים הרי זה כאילו אין שם רופא אחר ומותר לבן לרפא את אביו.¹⁷ כאשר הבן עושה זאת יותר טוב מרופא אחר – מותר.¹⁸ כאשר ישנה טרחה בהליכה לרופא, והטיפול של הבן נוח וזמין, הרי זה כאילו אין שם רופא אחר.¹⁹ כמו כן, הפוסקים הבחינו בין סוגי טיפולים שונים: בזריקה תוך-ורידיית, למשל, שבוודאי יש בה חבלה, יש להחמיר ולאסור על הבן לטפל באביו כשיש מטפל אחר (אלא אם האב דורש זאת); אך בזריקה תוך-שרירית יש סוברים שכיוון שבדרך כלל אין בה הוצאת דם, מותר לבן לעשותה גם כשיש אחר.²⁰

¹² ראו הרב יצחק זילברשטיין (לעיל הערה 8), עמ' 150.

¹³ ראו בה"ג, הלכות כבוד אב ואם, שכתב שיוסף לא קיים את דברי יעקב אביו "שים נא ירך תחת ירכי" (בראשית מז, כט), כדי לא לגעת בערוותו. העניין מופיע גם בתרגום יונתן לפסוק. הרב יצחק זילברשטיין (לעיל הערה 8, עמ' 149) התיר לעשות זאת כשאין אדם אחר, מפני חשש סכנה. גם בעל נשמת אברהם (לעיל הערה 8), התיר רחיצה אף כשנוגע ממש בערווה.

¹⁴ כלשון השר"ע (י"ד, רמ"א, ג): "היה קוץ תחוב לאביו, לא יוציאנו, שמא יבא לעשות בו חבורה. וכן אם הוא מקיז דם, או רופא, לא יקיז דם לאביו ולא יחתוך לו אבר, אף על פי שמכוין לרפואה". כך נפסק גם בשר"ע, חו"מ, תכד, א.

¹⁵ הרמ"א (י"ד, שם) הוסיף: "במה דברים אמורים, בשיש שם אחר לעשות. אבל אם אין שם אחר לעשות והוא מצטער, הרי הוא מקיזו וחותך לו כפי מה שירשוהו לעשות". הבן איש חי כתב כי השר"ע מסכים עם רמ"א. הב"ח כתב ששר"ע אוסר אף כשאין אחר, וכן משמע מדבריו בבית יוסף. זוהי גם דעת רש"ז אויערבך (שר"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן לב), ולכן לדעתו נכון להחמיר במקום שאפשר. ראו נשמת אברהם, יורה דעה, סימן רמא, אות א והערה 10.

¹⁶ מנחת חינוך, מצווה מח, ס"ק ב, וראו גשר החיים, חלק ב, פרק א, עמ' יט. בעל גשר החיים דן בכל הפרק בעניין עשיית חבלה לאב ואם לשם רפואה, והביא את תשובותיהם של הרב "א הלוי הרצוג, הרב צ"פ פרנק והרש"ז אויערבך (תשובה שנזכרה בהערה הקודמת). ראו גם נשמת אברהם (לעיל הערה קודמת); הרב שטיינברג, 'טיפול רפואי בהורה' (לעיל הערה 7), עמ' 155–158; הנ"ל, אנציקלופדיה הלכתית-רפואית, כרך ב, ערך הורים, עמ' 537–544. הפרטים המובאים בסעיפים הבאים נידונו במקורות הנ"ל; וראו גם שר"ת מנחת יצחק, חלק א, סימנים כז–כח.

¹⁷ לדעת גשר החיים ורש"ז אויערבך הרי זה חשוב כאין שם אחר ומותר; הרב הרצוג והרב פרנק חולקים (ראו תשובותיהם בהערה הקודמת).

¹⁸ ערוך השולחן, יורה דעה, סימן רמא, סעיף ו; שר"ת שבט הלוי, חלק י, סימן קנט.

¹⁹ שר"ת מנחת יצחק, חלק א, סימן כז.

²⁰ גשר החיים ורש"ז אויערבך (לעיל הערה 16) וראו דברי הרב שטיינברג (לעיל הערה 16).